

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie

Teze disertační práce

Martin Štefek

Komunistická strana Československa v období tzv. normalizace
Czechoslovak Communist Party in the Period of "Normalisation"

Rok podání práce: 2016

Vedoucí: PhDr. Jan Bureš, Ph.D.

Disertační práce konceptuálně navazuje na první generaci revizionistů v rámci angloamerické „sovětologie“. Doslovuje některé teze, s nimiž v šedesátých letech dvacátého století přicházeli kritikové modelu totalitarismu aplikující koncept pluralismu na „realitu“ režimů sovětského typu.

Subdisciplína zanikla současně s režimy, které se staly předmětem historiografického zkoumání. Co po sobě sovětologie po půlstoletí své existence zanechala? V poválečném studiu sovětských režimů se zrcadlila většina zásadních sporů o charakter politologického výzkumu. Experti na Rusko a východní blok čelili politickým tlakům v době mccarthismu,¹ stáli před výzvami behaviorální revoluce,² překonávali „schizma“ mezi areálovými studii a společenskými vědami,³ snažili se reflektovat společenskovední trendy používáním „západních“ konceptů.⁴ Po roce 1989 se zdůrazňovala zejména neschopnost oboru předpovědět pád „komunismu“; zcela se však pozapomnělo na diskusi o užitečnosti jednotlivých konceptů, modelů či teorií pro současné historické bádání o režimech sovětského typu. Předkládaná disertační práce má za cíl zužitkovat a dotvořit konceptuální rámec, který v šedesátých letech vznikl s cílem lepšího porozumění toho, jak sovětské režimy fungují. Jak uvádím v první kapitole, formulování tohoto badatelského záměru je výrazem mého zájmu o historii oboru a o „paradigma“, které se začalo prosazovat přibližně po roce 1960.

Šedesátá léta byla „zlatým věkem“ angloamerické sovětologie. Byla to doba, kdy pomíjely politické a materiální předpoklady supremace teorie totalitarismu – do té doby nezpochybnovaného konceptu. Ve druhé kapitole práce se zaměřuji na konflikt mezi jednotlivými pojetími totalitarismu a zejména na diskusi o jejich užitečnosti. První generace revizionistů, podstatně ovlivněná behaviorální revolucí, systémovým modelem a strukturálním funkcionalismem v jádru sdílela názor, který v roce 1966 vyřkl Alex Inkeles: *„[V]ětšina společenských vědců přistupuje ke studovanému předmětu s určitým konceptuálním schématem, jež můžeme nazvat modelem. Tyto modely hrají enormně důležitou*

¹ SKILLING, H. Gordon: Interest Groups and Communist Politics. In: *World Politics*, roč. 18, č. 3 (1966), s. 435–451.

² FLERON, Frederic J.: Soviet Area Studies and the Social Sciences: Some Methodological Problems in Communist Studies. In: *Soviet Studies*, roč. 19, č. 3 (1968), s. 313–339.

³ SHARLET, Robert S.: Systematic Political Science and Communist Systems. In: *Slavic Review*, roč. 26, č. 1 (1967), s. 22–26.

⁴ BUNCE, Valerie – ECHOLS, John M.: From Soviet Studies to Comparative Politics: The Unfinished Revolution. In: *Soviet Studies*, roč. 31, č. 1 (1979), s. 43–55.

roli v rozhodování, co je bráno v potaz a co je opomíjeno [...]“.⁵ Inkeles ke kritice totalitarismu přistupoval s přesvědčením, že je to koncept zaměřený jen na určité výseky „reality“: „Každý vědecký model je, do určité míry, ideologií, která vylučuje informace, jež staví v otázku premisy modelu“.⁶

V době, kdy popularita konceptu totalitarismu pomíjela, sovětologové začali k východnímu bloku přistupovat v zásadě stejně, jako ke studiu ostatních regionů. Ostatně, tehdy populární konceptuální rámce vycházející z behaviorismu k takovému přístupu přímo vybízely. V šedesátých letech se tak někteří experti na východní blok odvážili zužitkovat koncept pluralismu, který Suzan Solomonová později označila jako „teorii politiky“ té doby.⁷ Inspirací pro pluralistickou školu tehdy bylo zejména rychle měnící se Československo. V práci ostatně zmiňují důležitý Brownův text *Pluralistic Trends in Czechoslovakia* z roku 1966 a především některé Skillingovy práce, jež jsou příkladnou ukázkou příklonu k opomíjeným oblastem zájmu výzkumu. Právě kanadský bohemista Gordon Skilling, autor věhlasné knihy o pražském jaru *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, přišel na konci šedesátých let s typologií autoritářských režimů, jež byla postavena na míře aktivity zájmových skupin.⁸ Odkaz této školy je inspirací a výchozím bodem mé disertace.

Práce je heuristickou případovou „small-N“ studií⁹ postavenou na induktivní výzkumné strategii, zaměřenou na proces (do)tvoření teorie, nikoliv na její testování. Vycházím z přesvědčení, že Skillingův konceptuální rámec může být užitečným instrumentem pro současný empiricky zaměřený historiografický výzkum. Cílem mé disertace je tento rámec

⁵ INKELES, A.: *Models and Issues in the Analysis of Soviet Society*, s. 3.

⁶ *Tamtéž*, s. 4.

⁷ SOLOMON, Suzan G. (ed.): *Pluralism in the Soviet Union: Essays in Honour of H. Gordon Skilling*. London, The Macmillan Press 1983, s. 14.

⁸ *Kvazi-totalitarismus* se vyznačuje limitovanou kapacitou skupin pro nezávislé jednání, v teorii jsou zájmové skupiny považovány za nelegitimní. V *konzultativním autoritarismu* je do rozhodovacího procesu vtažen širší okruh aktérů, jako např. ekonomové či vědci. Tento typ však není charakterizován silným skupinovým konfliktem. *Kvazi-pluralistický autoritarismus* se projevuje vyšším stupněm skupinového konfliktu a interakcí mezi stranickým vedením a neinstitutionalizovanými skupinami, jež mají vliv na politický proces. Čtvrtý typ, *demokratizující a pluralistický autoritarismus*, který však není plně demokratický ani plně pluralistický, schvaluje institucionalizaci skupin, jež hrají důležitou roli v procesu tvorby politiky. Poslední typ, *anarchický autoritarismus*, byl vyvozen z čínské zkušenosti v době tzv. kulturní revoluce, kdy docházelo k intenzivním střetům soupeřících skupin. Srov. SKILLING, H. Gordon: *Group Conflict and Political Change*. In: JOHNSON, Chalmers (ed.): *Changes in Communist Systems*. Stanford, Stanford University Press 1970, s. 222–229.

⁹ Srov. ECKSTEIN, Herry: *Case Study and Theory in Political Science*. In: ECKSTEIN, Harry: *Regarding Politics: Essays on Political Theory, Stability, and Change*. Berkley, University of California Press 1992, s. 143–147.

doplnit či dotvořit identifikováním nezávislé proměnné (resp. hypotézy o nezávislé proměnné) ovlivňující charakter režimu v termínech Skillingovy typologie (závislá proměnná). Československo podle Skillinga prošlo vývojem od *kvazi-totalitarismu*, přes jeho recidivu po krátké etapě *konzultativního autoritarismu*¹⁰ k *demokratizujícímu a pluralistickému autoritarismu*.¹¹ Osmašedesátý rok popsal termínem *demokratizující a pluralistický autoritarismus*; proces tzv. normalizace měl být návratem ke *kvazi-totalitarismu*.¹² Postup práce je veden následující výzkumnou otázkou: *Který z mocenských mechanismů režimu sovětského typu je třeba transformovat, aby se režim pluralizoval?*

Předběžná pracovní hypotéza, formulovaná již v úvodu, vychází z akceptace názoru, který se v sovětologické literatuře objevoval jen zřídka. Podle nemnoha autorů je to systém nomenklatury, jenž je „jedním z hlavních konstituujících elementů sovětského společensko-politického řádu“.¹³ Předběžnou pracovní hypotézu o důležitosti kádrové politiky jako zásadního faktoru ovlivňujícího centralizaci či disperzi moci v režimech sovětského typu precizuji v podkapitole 2.6 zapojením techniky „building-block“. Zaměřil jsem se na provedení intenzivního archivního výzkumu dokumentů východoněmecké SED z období první poloviny šedesátých let s cílem ověřit některé teze o projevech „detotalitarizace“ NDR, s nimiž přišel věhlasný západoněmecký badatel Peter Christian Ludz. Ve své známé knize *Parteielite im Wandel* z roku 1968 označil východní Německo pojmem „konzultativní autoritarismus“.¹⁴ Tento koncept vytvořil na základě pozorování proměn NDR od začátku šedesátých let. Ačkoliv Ludz neměl přístup k primárním pramenům, byl schopen vypořádat, že výrazná institucionální i funkcionální decentralizace diktatury SED byla doprovázena proměnou kádrové politiky. Pro ověření této vazby jsem studoval velké množství primárních pramenů z bývalého archivu ZK SED (DY30: Abteilung für Kaderfragen, Abteilung Parteiorgane, Büro für Industrie und Bauwesen, Büro Honecker, Büro Ulbricht, Politbüro, Zentralkomitee) a dospěl k závěru, že pluralizace východoněmeckého režimu v první polovině šedesátých let vskutku byla doprovázena transformací systému

¹⁰ SKILLING, H. Gordon: Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia. In: FARRELL, R. Barry (ed.): *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Butterworths 1970, s. 279.

¹¹ SKILLING, H. G.: Group Conflict and Political Change, s. 216–217. V jiném svém textu Skilling hovořil o tranzici z „vysoce autoritářského systému k modifikované formě pluralismu“. Srov. SKILLING, H. Gordon: Sixty-Eight in Historical Perspective. In: *International Journal*, roč. 33, č. 4 (1978), s. 683.

¹² SKILLING, H. G.: Sixty-Eight in Historical Perspective, s. 695.

¹³ RIGBY, Thomas H.: Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System. In: *Soviet Studies*, roč. 40, č. 4 (1988), s. 523.

¹⁴ LUDZ, Peter Ch.: *The Changing Party Elite in East Germany*. Cambridge, The MIT Pr. 1972.

nomenklatury. Identifikoval jsem tři aspekty změny: 1) od konce padesátých let se snižoval počet míst, které byly obsazovány přímo orgány ÚV SED; 2) spolu s decentralizací stranické a státní struktury se decentralizovalo kádrové rozhodování; 3) proměnilo se pojetí nomenklaturních kádrů v podmínkách modernizace, industrializace a vědeckotechnické revoluce.

Získané poznatky mě dovedly k upřesnění pracovní hypotézy a k formulování tří očekávání, jež předurčily výběr oblastí zájmu analýzy československého případu v kapitolách 3. až 6.

- 1) Zkoumání vlivu vědeckotechnické revoluce, modernizace a vazby ekonomické reformy na kádrovou politiku v československých podmínkách může podhalit podobnosti s východoněmeckým případem.
- 2) Radikální pluralizace režimu v ČSSR během roku 1968 musela být doprovázena zásadním rozchodem se sovětským modelem systému nomenklatury.
- 3) Proces „normalizace“ (který Skilling označil za návrat ke kvazi-totalitarismu)¹⁵ lze nahlížet prizmatem (znovu)nastolení sovětského systému kádrové politiky.

* * *

Ačkoliv je hlavním tématem práce znovunastolení vedoucí úlohy KSČ v době tzv. normalizace, neomezují svůj výzkum striktně na předem dané historické období.¹⁶ Druhá část textu tak začíná pojednáním o problematice kádrové politiky v období předcházejícím pražskému jaru. Nejpozději od poloviny šedesátých let totiž pozorujeme pluralizační tendence, které ve své velmi radikální podobě vyvrcholily v letech 1968 a 1969. Leitmotivem třetí kapitoly je zachycení proměn nomenklatury v období, kdy se i v ČSSR začíná prosazovat

¹⁵ SKILLING, H. Gordon: Sixty-Eight in Historical Perspective. In: *International Journal*, roč. 33, č. 4 (1978), s. 695.

¹⁶ V práci práce adoptuji Kusínovo pojetí normalizace jako „obnovy autoritarismu“ mající dva základní cíle: odstranění reformismu jako politické síly a legitimace nového režimu spočívajícího na starých předreformních principech. Srov. KUSIN, Vladimír: *Normalization: anatomy of a concept (with special reference to Czechoslovakia and Poland)*. British National Association for Soviet and East European Studies, Annual conference, Cambridge, 26 -28 March, 1983, s. 1.

diskurz vědeckotechnické revoluce. Stejně jako Ludzova kniha *Partielite im Wandel*, také předkládaná disertace si všímá faktu, že modernizace s sebou nesla pluralizaci.¹⁷

Studiem vlivu zájmových skupin na rozhodování „centra“ byli zaujati nejen západní sovětologové, ale též českoslovenští „režimní“ badatelé. Úvahy o úloze skupin a existenci distinktivních zájmů uvnitř společnosti jsou přítomné v textech Zdeňka Mlynáře,¹⁸ Michala Lakatoše,¹⁹ Oty Šika,²⁰ Pavla Machonina²¹ či Radovana Richty.²² Vládnoucí elita, jež byla diskurzem vědeckotechnické revoluce značně ovlivněna, musela akceptovat, že modernizující se společnost nelze ovládat z jednoho centra. V polovině šedesátých let tak vedení KSČ poprvé přistupuje ke střídmé změně své kádrové politiky. Nejprve strana uznala potřebu vzdělanosti kádrů;²³ v roce 1966 pak přijala nový kádrový pořádek,²⁴ který jednak počítal s širším okruhem navrhovatelů, jednak snižoval celkový rozsah nomenklatury ÚV (viz podkapitola 3.1).²⁵

Čtvrtá kapitola pojednává o pražském jaru. Deskriptivní část textu jsem nepojal jako vyčerpávající chronologický soupis nejdůležitějších událostí; procesy ohraničené pádem Novotného a invází vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy popisují na pozadí rozpadu systému nomenklatury. Tvrdím, že po lednu 1968 došlo ke spontánnímu opuštění „stalinského modelu“ jmenování kádrů a že Dubčekovo vedení nebylo s to předložit alternativu. Sám Dubček věřil, že nový systém vytvoří prostor pro „přirozený výběr při obsazování vedoucích

¹⁷ Vliv modernizace na pluralizaci byla ve společenskovědní literatuře šedesátých let hojně tematizovaná. Srov. APTER, David E.: *The Politics of Modernization*. Chicago: The University of Chicago Press 1965, s. 3, 56; BRZEZINSKI, Zbigniew – HUNTINGTON Samuel P.: *Political Power: USA/USSR*. Harmondsworth, Penguin Books 1978, s. 9–11;

¹⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Stát a člověk*. Praha, Svobodné slovo 1964, s. 47.

¹⁹ LAKATOŠ, Michal: *Občan, právo a demokracie*. Praha, Svobodné slovo 1966.

²⁰ ŠIK, Ota: *Ekonomika a zájmy: Jejich vzájemné vztahy do socialismu*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1968, s. 7.

²¹ MACHONIN, Pavel (a kol.): *Změny v sociální struktuře Československa a dynamika sociálně politického vývoje*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1967, s. 93.

²² RICHTA, Radovan (a kol.): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1969, s. 86.

²³ NA, f. 02/1, sv. 88, arch. j. 93, b. 5, Příloha III, list 3 a 11, Usnesení ÚV KSČ ke kádrové práci.

²⁴ Kádrový pořádek či nomenklatura je seznam funkcí, do nichž je kandidát jmenován rozhodnutím příslušného stranického orgánu. Srov. VOSLENSKY, Michael: *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*. London, The Bodey Head 1984.

²⁵ NA, f. 02/1, sv. 140, arch. j. 148, b. 5, Příloha II a IV.

míst“.²⁶ V rámci reformní frakce uvnitř KSČ ovšem neexistoval konsensus ohledně budoucí podoby „nového systému“. V březnu roku 1968 byl vypracován nový kádrový pořádek ústředního výboru, vedení strany se jím ale nezabývalo.²⁷ V platnosti tedy zůstala nomenklatura ÚV z roku 1966, tu však mnoho aktérů obcházelo. Namísto dosavadní praxe schvalování „kádrových rezerv“ se často vypisovala kompetitivní výběrová řízení nebo se volilo v tajných volbách. Akční program KSČ volal po odstranění tzv. „kárového stropu“, nikoliv však s cílem *demokratizace*, nýbrž proto, aby se nadále nepodceňovala kvalifikační hlediska.²⁸ Naproti tomu Šikova hospodářská reforma počítala s úplným odtržením výrobní sféry od stranického systému nomenklatury. Její rozpad v prvních měsících roku 1968 znamenal, že se strana de facto vzdávala kontroly většiny institucí, které předtím prostřednictvím svých kádrů řídila. Pluralizace režimu byla v roce 1968 umožněna mimo jiné právě rozkladem jednoho ze základních pilířů moci režimů sovětského typu. Kritika praxe kádrové politiky pravidelně patřila mezi hlavní body jednání mezi československou a sovětskou stranou. Za jeden z rozhodujících důvodů vpádu vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR ostatně můžeme považovat snahu Sovětů zabránit konání XIV. sjezdu KSČ, na němž se podle všeho měla odehrát největší kádrová výměna v ÚV v poválečných dějinách strany.

Politické fiasko vojenské intervence vedlo Sověty k přehodnocení strategie. Znovunastolení vedoucí úlohy strany mělo probíhat postupně a hlavním nástrojem měla být kádrová politika. V páté a šesté kapitole popisují tři roky trvající proces vedoucí ke konsolidaci systému nomenklatury. K provedení analýzy jsem čerpal především z primárních pramenů bývalého archivu ÚV KSČ (f. 02/1 - předsednictvo, 02/4 – sekretariát, 01 – plénum ÚV, 07/15 – Dubček, 02/6 – výkonný výbor, 07 – porady tajemníků, 018 – porady, 02/7 – byro, Kancelář Husák). Zaměřil jsem se jednak na kádrové změny po srpnu 1968 (odchod lidí spojených s reformou, proměna vedení KSČ, výměna stranických legitimací v roce 1970), především pak na dlouhou cestu k restauraci „předlednového“ systému. Již v prosinci 1968 sovětské vedení na schůzce v Kyjevě volalo po znovuzavedení sovětského modelu jmenování kádrů:

²⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – Moravec Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968), Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1999, s. 254.

²⁷ Srov. HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 86.

²⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J.: *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, s. 327.

*„Sovětští soudruzi by rádi znali, zda máme rozpracován kádrový pořádek a zda se podle něho postupuje. Bez správné kádrové politiky není možná normalizace ve straně a ve společnosti. Velmi pozorně jsem poslouchal výklad s. Dubčeka, prohlásil s. Brežněv. To co řekl, je v zásadě správné. Nikdy jsme neradili k represím, ale ukazovali jsme na to, že strana má ústavní právo [!] rozestavovat kádry a že tento princip byl v KSČ narušen“.*²⁹

Rozklad kádrové politiky dobře ilustruje údaj z roku 1970: Ještě dva roky po vojenské intervenci nebylo 26,4 % funkcí z nomenklatury ÚV KSČ schváleno příslušným stranickým orgánem; 11,1 % míst nebylo obsazeno vůbec.³⁰ „Normalizace“ kádrové politiky však v prvních posrpnových týdnech a měsících nemohla být prováděna prostým návratem k „předlednovým“ principům. V únoru 1969 Dubček předložil sekretariátu ke schválení prozatímní kádrový pořádek. Jak uvádím v podkapitole 5.4, dokument v mnohém refletoval „realitu“ prvních osmi měsíců roku 1968. Výběr kádrů konkurzem se sice měl konat jen ve výjimečných případech,³¹ stále se však zdůrazňovala potřeba výběru mezi více kandidáty.³² Nejvýznamnější změnou bylo dočasné výrazné snížení rozsahu nomenklatury. Oproti předchozímu kádrovému pořádku ÚV z roku 1966 poklesl počet nomenklaturních míst o 77,9 procent.

O nejdůležitějších kádrových otázkách od podzimu 1968 rozhodoval výkonný výbor PÚV – orgán stojící mimo stanovy i mimo kádrový pořádek (viz podkapitola 5.2). Důležitou úlohu v rekonstrukci kádrové politiky sehrálo nově ustavené (též mimo stanovy stojící) byro pro řízení stranické práce v českých zemích, které od dubna 1969 disponovalo svým kádrovým pořádkem (viz podkapitola 5.3). Postupný návrat k „předlednovému“ systému jmenování kádrů se odehrál až po odchodu Alexandra Dubčeka z nejvyšších stranických a státních funkcí. Vyznačoval se 1) zvyšováním celkového rozsahu nomenklatury, 2) změnou pojetí kádrů (opětovné vyzdvihování ideologického školení nad odborným vzděláním), 3) odmítnutím tajných voleb či konkurzu a znovuzavedením systému příprav kádrových rezerv (viz podkapitola 6.3).

²⁹ Srov. NA, f. 07/15, sv. 27, arch. j. 279, s. 13. Záznam z rozhovorů vedoucích představitelů KSČ a KSSS v Kyjevě ve dnech 7. a 8. prosince 1968.

³⁰ NA, f. 02/1, sv. 143, arch. j. 221, b. 3, Příloha III, list 10. Návrh usnesení předsednictva ÚV KSČ ke kádrové a personální práci.

³¹ NA, f. 02/4, sv. 30, arch. j. 50, b. 6, Příloha IV, s. 7. Návrh zásad pro zpracování nových kádrových pořádků a zásad projednávání kádrových návrhů ve stranických orgánech.

³² *Tamtéž*, s. 9.

* * *

Poznatky o souvislosti mezi proměnami kádrové politiky a mírou disperze moci v termínech Skillingovy typologie shrnují následovně:

Případ	Kontext	Projevy změny	Zachycení změny v termínech Skillingovy typologie
NDR v první polovině šedesátých let	Zamezení útěku vzdělaných kádřů stavbou berlínské zdi; vyhlášení ekonomické reformy; diskurz vědeckotechnické revoluce; příhodné mezinárodní podmínky pozdní Chruščovovy éry.	Pokles rozsahu centrální nomenklatury v letech 1955–1961 o cca 33 %; decentralizace kádrového rozhodování po roce 1963; důraz na technické vzdělání a upozadění významu „politického“ školení.	Posun od kvazi-totalitarismu ke konzultativnímu autoritarismu charakteristický „institucionálním“ či „byrokratickým“ pluralismem; účast expertů v rozhodovacím procesu.
ČSSR v první polovině šedesátých let	Opožděná destalinizace; generační obměna vedení strany; příprava ekonomické reformy; diskurz vědeckotechnické revoluce; příhodné mezinárodní podmínky pozdní Chruščovovy éry.	Postupný pokles rozsahu centrální nomenklatury v letech 1952–1963 o cca 39 % a o dalších 26 % v letech 1963–1966; důraz na politické vzdělání doplněn požadavkem erudovanosti kádřů.	Posun od kvazi-totalitarismu ke kvazi-pluralistickému autoritarismu se vyznačoval vlivem vědců a expertů na rozhodování centra. V dané době došlo ke střídme emancipaci oficiálních společenských skupin.
ČSSR v letech 1968–1969	Dočasný ústup od principu demokratického centralismu a vedoucí úlohy strany po změnách ve vedení KSČ; debaty o reformě.	Zhroucení systému nomenklatury; obcházení či nedodržování kádrových pořádků; zavedení tajných voleb ve straně; odmítnutí systému přípravy kádrových rezerv.	Demokratizující a pluralistický autoritarismus v podmínkách institucionalizace množství nezávislých skupin; vzniku dělnických rad a demokratizace výroby.
ČSSR v letech 1969–1971	Vojenská okupace a nátlak Sovětů po jejím politickém nezdaru; rozpad reformní frakce v KSČ.	Postupný odchod reformátorů z vedení, následné kádrové změny na úrovni ÚV, KV a OV završené masovou čistkou v členské základně; zmocnění	Návrat ke kvazi-totalitarismu zamezením názorového pluralismu uvnitř strany, znovuzavedením kádrového dohledu nad společenskými

nejvyššího vedení strany rozhodovat o jmenování funkcionářů mimo pravomoc určenou kádrovým pořádkem. Přijetí provizorní nomenklatury ÚV v únoru 1969 a zdvojnásobení jejího rozsahu v lednu 1970. Odmítnutí výběrových řízení, znovunastolení systému přípravy kádrových rezerv a zdůraznění jejich ideologického vzdělání.	organizacemi, pacifikací NF, personální čistkou ve sdělovacích prostředcích a zrušením dělnických rad.
--	--

Poznatky předložené v druhé části práce mě dovedly k formulování závěrečné hypotézy: Pluralizace či opětovná centralizace moci v režimech sovětského typu *nezbytně* souvisela s mírou *rigidity* kádrové politiky. Způsob jejího uvolnění či naopak utužení byl závislý na kontextu – měnit se mohl rozsah kádrových pořádků, způsob jmenování lidí nomenklaturních funkcí i pojetí kádrů z hlediska jejich profilu. Pro budoucí komparativní historickou práci zaměřenou na proměny charakteru režimů sovětského typu pak výše uvedené teze mohou nabýt podoby testovatelné hypotézy. Doplněním nezávislé proměnné (rigidita nomenklatury) do Skillingovy jednodimenzionální typologie nám vznikne explanační typologie (viz níže).³³

Dosavadní analýzy nomenklatur se zaměřovaly spíše na aspekt sociálního složení nomenklatury jako „třídy“; porovnání kádrových politik jako mocenských mechanismů a zkoumání jejich účinků na logiku fungování režimů v „sovětologické“ literatuře stále chybí. V disertační práci jsem ukázal celkem na čtyři příklady ve třech zemích bloku, kde zásadní změna pojetí vedoucí úlohy strany byla doprovázena změnou *rigidity* kádrové politiky. Jakkoliv je pojem „rigidita“ vágní a závislý na kontextu, ve všech studovaných případech šlo o více či méně vědomou snahu o změnu pravidel systému jmenování funkcionářů. Porovnávání vývoje rozsahu, pojetí kádrů a způsobu jejich navrhování a schvalování může být cestou k lepšímu porozumění diverzity mezi zeměmi východního bloku, které sice adoptovaly sovětský model stranické výstavby, funkcionálně se ovšem mohly podstatně lišit. Jednotlivé případy bychom mohli intuitivně situovat do tří ze čtyř buněk níže uvedeného

³³ Srov. COLLIER, David – LAPORTE, Jody – SEAWRIGHT, Jason: Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor. In: *Political Research Quarterly*, roč. 65, č. 1 (2012), s. 217–232.

matrixu s tím, že většina z nich by byla umístěná blízko diagonální přímky vedoucí od levého horního rohu (ideální situace vysoké *rigidity* a vysoké centralizace) k rohu pravému dolnímu (nízká *rigidita* a vysoká inkluze skupin).

Schéma 1 Typologie režimů sovětského typu

Míra inkluze zájmových skupin

		Nízká	Vysoká
Rigidita nomenklatury	Vysoká	Kvazi- totalitarismus Konzultativní autoritarismus	???
	Nízká	??? ³⁴	Kvazi- pluralistický autoritarismus Pluralistický autoritarismus ³⁵

Zdroj: úvaha autora s použitím Skillingových pojmů

³⁴ Žádný ze Skillingových pojmů se nehodí pro označení situace v levé dolní buňce. Alternativní koncept bychom mohli najít v práci Herberta Kitschelta, pro něhož jednou z dimenzí pro uvažování o rozdílech mezi jednotlivými režimy sovětského typu byla míra inklinace k principu byrokratického státu či k patrimoniální vládě. Srov. KITSCHOLT, Herbert (ed.): *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press 1999, s. 21. S jistou obezřetností bychom mohli nízkou *rigiditu* nomenklatury považovat za výraz odklonu od byrokratismu; termín *patrimoniální autoritarismus* by snad mohl být akceptovatelný. V načrtnuté typologii však nechávám prázdné místo jak v levém dolní, tak i v pravé horní buňce.

³⁵ Pojem „pluralist authoritarian“ (phase) Skilling použil v jednom ze svých textů pro označení období ledna až srpna 1968 v ČSSR. Srov. SKILLING, H. G.: *Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia*, s. 277.

Literatura:

- APTER, David E.: *The Politics of Modernization*. Chicago: The University of Chicago Press 1965.
- BRZEZINSKI, Zbigniew – HUNTINGTON Samuel P.: *Political Power: USA/USSR*. Harmondsworth, Penguin Books 1978.
- BUNCE, Valerie – ECHOLS, John M.: *From Soviet Studies to Comparative Politics: The Unfinished Revolution*. In: *Soviet Studies*, roč. 31, č. 1 (1979), s. 43–55.
- COLLIER, David – LAPORTE, Jody – SEAWRIGHT, Jason: *Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor*. In: *Political Research Quarterly*, roč. 65, č. 1 (2012), s. 217–232.
- ECKSTEIN, Herry: *Case Study and Theory in Political Science*. In: ECKSTEIN, Harry: *Regarding Politics: Essays on Political Theory, Stability, and Change*. Berkley, University of California Press 1992, s. 117–176.
- FLERON, Frederic J.: *Soviet Area Studies and the Social Sciences: Some Methodological Problems in Communist Studies*. In: *Soviet Studies*, roč. 19, č. 3 (1968), s. 313–339.
- HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha, ÚSD AV ČR 1998.
- INKELES, Alex: *Models and Issues in the Analysis of Soviet Society*. In: *Survey*, č. 60 (1966), s. 3–17.
- KITSCHOLT, Herbert (ed.): *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- KUSIN, Vladimir: *Normalization: anatomy of a concept (with special reference to Czechoslovakia and Poland)*. British National Association for Soviet and East European Studies, Annual conference, Cambridge, 26 -28 March, 1983.
- LAKATOŠ, Michal: *Občan, právo a demokracie*. Praha, Svobodné slovo 1966.
- LUDZ, Peter Ch.: *The Changing Party Elite in East Germany*. Cambridge, The MIT Pr. 1972.

- MACHONIN, Pavel (a kol.): *Změny v sociální struktuře Československa a dynamika sociálně politického vývoje*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1967.
- MLYNÁŘ, Zdeněk: *Stát a člověk*. Praha, Svobodné slovo 1964.
- RIGBY, Thomas H.: Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System. In: *Soviet Studies*, roč. 40, č. 4 (1988), s. 523–537.
- RICHTA, Radovan (a kol.): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1969.
- SHARLET, Robert S.: Systematic Political Science and Communist Systems. In: *Slavic Review*, roč. 26, č. 1 (1967), s. 22–26.
- SKILLING, H. Gordon: Interest Groups and Communist Politics. In: *World Politics*, roč. 18, č. 3 (1966), s. 435–451.
- SKILLING, H. Gordon: Group Conflict and Political Change. In: JOHNSON, Chalmers (ed.): *Changes in Communist Systems*. Stanford, Stanford University Press 1970, s. 215–234.
- SKILLING, H. Gordon: Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia. In: FARRELL, R. Barry (ed.): *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Butterworths 1970, s. 276–293.
- SKILLING, H. Gordon: Sixty-Eight in Historical Perspective. In: *International Journal*, roč. 33, č. 4 (1978), s. 678–701.
- SOLOMON, Suzan G. (ed.): *Pluralism in the Soviet Union: Essays in Honour of H. Gordon Skilling*. London, The Macmillan Press 1983.
- ŠIK, Ota: *Ekonomika a zájmy: Jejich vzájemné vztahy do socialismu*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1968.
- VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – Moravec Jan (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 9. díl, 1. svazek: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968), Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1999.

VOSLENSKY, Michael: *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*. London, The Bodey Head 1984.

Archivní prameny:

Národní archiv České republiky:

f. 02/1 – předsednictvo ÚV KSČ

f. 02/4 – sekretariát ÚV KSČ

f. 07/15 – Alexander Dubček